

СОЦІАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ РОЗГОРТАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ МАРГІНАЛЬНОГО ІНДИВІДА

XXI століття відзначається розумінням та осмисленням незахищеності маргінального індивіда, який на рівні глобального світу виявився незначимим та часто непомітним. Висвітлення глибинних пластів внутрішнього світу індивіда, роздвоєння свідомості й самосвідомості, розгляд культурних, економічних, політичних досягнень маргінала стає об'єктом пильного інтересу гуманітарних наук.

Ми живемо в небезпечному та невизначеному світі. Людина перебуває в маргінальному стані між різними фрагментами сучасного суспільства, тому зовсім не випадковою є проблема ідентичності особистості. Соціальний, професійний, матеріальний статуси людини постійно змінюються. З.Бауман зазначає, що «вражаюче» зростає інтерес до «обговорення ідентичності». Така ситуація свідчить про стан людського суспільства. На думку Є.Мірошниченко, пошук ідентичності – побічний ефект і неочікуваний результат, утворений поєднанням імпульсів до глобалізації та індивідуалізації, а також проблемами, що породжуються цим зв'язком.

У сучасному динамічному світі «проблемою є не лише те, як здобути обрану ідентичність та примусити оточуючих визнати її, але й те, яку ідентичність обрати і як зуміти її вчасно змінити, якщо раніше обрана ідентичність утратить цінність». На думку З.Баумана, ця ситуація викликає в сучасній людині відчуття самотності, занепокоєння, страху, відчаю й безнадійності. У такому суспільстві людина стає беззахисною перед процесами, які вона не може контролювати. Це примушує її відмовитися від довготривалих цілей і завдань задля досягнення найближчих та отримання негайних результатів, що впливає на радикальний перегляд системи цінностей і призводить до дезінтеграції соціального та приватного життя. Таким чином, у динамічному світі неможлива соціальна ідентичність. Те, що раніше називали «кризою ідентичності», зараз стало звичайним станом індивіда.

Маргінальний індивід зі своєю відмінною свідомістю не може ідентифікувати себе з певної цілісності й одночасно розчинитися у якомусь іншому середовищі, тому вимушений формувати нову свідомість, наповнюючи її новим змістом. Така ситуація примушує маргінала знаходитися постійно в стані конфлікту як з суспільством, так із самим собою. Він вимушений шукати шляхи подолання цього конфлікту через ідентифікацію з подібними, які зможуть його прийняти, зрозуміти таким, яким він є.

У контексті зазначеного варто згадати про два рівні становлення маргінальності. На першому рівні виникають маргінальні ситуації через нестабільність соціальних структур. На даному етапі не відбуваються швидкі соціальні зміни: суспільство досить стійке й може самостійно вирішувати різноманітні проблеми, при цьому маргінальні групи контролюються суспільством.

На другому рівні процес становлення маргінальності суттєво відрізняється. Щойно суспільство втрачає внутрішню силу культурного розвитку, воно починає набувати елементів чужої соціальної структури, з якою контактує, що свідчить про кризу в суспільстві, яка супроводжується появою нових маргінальних груп. За таких умов маргіналізований стан суспільства стає нормою життя для різноманітних соціальних груп та прошарків. Стара соціальна система як певна цілісність руйнується, розпочинається процес формування нової цілісності. Відбувається легітимізація маргінальних груп, а традиційні соціальні групи зруйнованої системи або пристосовуються до існування в новому соціальному оточенні, або змінюють чи втрачають свій статус. У цьому випадку формується новий соціальний прошарок, який зазвичай містить вибухову енергію через втрату попереднього високого соціального статусу.

Становлення ідентичності будь-якого маргінального індивіда – індивідуальний процес, який визначається властивостями та якостями людини, впливом соціального середовища, конкретними обставинами життя. Для того щоб зрозуміти цей процес, нам потрібно проаналізувати соціальні механізми ідентичності.

Механізм ідентифікації як явище не має однозначного визначення. У психоаналітичних дослідженнях у якості центральних механізмів ідентифікації є афективно-емоційна спрямованість. Зазначено, що роль мотиваційної й емоційно-ціннісної сфери була врахована при створенні поняття «ідентифікація» в класичному фрейдизмі (де ідентифікація – це найбільш ранній прояв емоційного зв'язку з іншою людиною), але втратила свої позиції в сучасних працях.

Самооцінка маргінального індивіда – важливий елемент у механізмі ідентифікації. Дуже часто ідентифікація трактується як засіб збереження або підвищення позитивної самооцінки. Належність до певної групи може задовольняти базові потреби індивіда, які не є залежними від потреби бачити свою групу кращою щодо інших.

Ці механізми, підкреслюючи когнітивну, афективну чи комунікативно-дійову сторони процесу ідентифікації, становлять у наш час той базис, на якому ґрунтується сучасне уявлення про механізми ідентифікації.

В.Ядов розглядає за головний механізм соціальної ідентифікації протиставлення інтересів, поглядів, цінностей, оцінок, моделей поведінки своєї групи з тими групами, які є чужими або ворожими, інтереси яких байдужі або конфліктні для даної спільноти.

Ідентичність – відчуття та усвідомлення унікальності «Я» в його екзистенції та неповторності особистісних якостей при умові належності до певної соціальної дійсності. Спілкування та досвід детермінують ідентичність, механізмами реалізації стає ідентифікація та відчуження. Реалізується ідентичність у межах визначених ситуацій

та відносин. Вона є найсильнішим фактором, який визначає емоційний стан та самооцінку людини. Будь-які сумніви щодо ідентичності людини можуть призвести до певних деструктивних реакцій: від підвищення агресивності до протидії, фрустрації та депресії.

Уся людська поведінка, усі сфери діяльності та спілкування людини так чи інакше мають свідомий цілеспрямований характер. Без свідомості уявити собі образ людини від самих її витоків і впродовж усієї багатовікової історії неможливо. Завдяки свідомості відбувається перетворення дійсності як уявлень, думок, ідей, що реалізуються через мову та інші знакові системи. Маргінальний індивід не просто механічний носій тих чи інших потреб та інтересів, але й індивідуальність. Потреба маргінала в ідентифікації пов'язана, по-перше, з тим, що в колективі людина відчуває себе в більшій безпеці; по-друге, маргінал відчуває потребу в самоідентифікації себе з певною групою та усвідомленні себе невід'ємною частиною колективу.

К.Ясперс розглядає ідентичність як одну з ознак більш ширшої структури – усвідомлення «Я» або сукупність способів, за допомогою яких «Я» усвідомлює себе. Він аналізує чотири формальні ознаки свідомості «Я», по-перше, це відчуття діяльності – усвідомлення себе активною істотою; по-друге, усвідомлення власної єдності: кожної миті я усвідомлюю свою єдність; по-третє, усвідомлення власної ідентичності: я залишаюся тим, ким був завжди; по-четверте, усвідомлення того, що «Я» відрізняється від усього, що не є «Я».

Особлива актуальність питань «Я-концепції», свідомості, самосвідомості, самоствердження тощо пояснюється необхідністю маргінального індивіда віднайти власний сенс буття. І почуття власної єдності, і відчуття тотожності із самим собою, і усвідомлення власного «Я» виникають унаслідок формування в людини системи уявлень про себе, які є складовою частиною «Я-концепції». Саме розширення сфери самосвідомості, оволодіння психологічними знаннями, накопичення життєвого досвіду, формування ієрархічної системи ціннісних орієнтацій – сприятливі чинники становлення адекватної ідентичності маргінального індивіда, формування цілісної, гармонійної та творчої особистості.

Знаходячись усередині історичних подій, маргінальний індивід співіснує з ними, намагаючись визначити своє місце в їхньому русі. Якщо в традиційному суспільстві велика частина соціального життя була простором життєдіяльності й підставою ідентичності, то зі зростанням обсягів інформації, посиленням впливу масової комунікації просторово-часовий контекст перестає бути основою безпеки особистості.

Отже кожен індивід незалежно від його бажань і потреб хоча б раз у житті стає маргіналом. Це не є свідченням чогось негативного або девіантного, а скоріше навпаки – це яскравий прояв власної внутрішньої індивідуальності. Бути серед людей і відчувати себе чужим, іншим і при цьому знайти в собі силу волі подолати внутрішні та зовнішні перешкоди задля пошуку власної ідентичності. І лише за умови повної ідентифікації індивід перестає бути маргіналом, зумівши стати своїм серед чужих.